O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA FUQARO MUHOFAZASI ZAMONAVIY TIZIMINING AHAMIYATI

Ibragimov R. A.
Andijon Davlat Tibbiyot Instituti
“Jarroxlik kasalliklari va fuqaro muhofazasi” kafedrasi assistenti
O‘zbekiston Respublikasi Andijon shaxri

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston Respublikasida fuqaro muhofazasi tizimining zamonaviy mazmuni, uning huquqiy-institutsional asoslari, profilaktik yo‘nalishi, hududiy va funksional boshqaruv mexanizmlari, raqamli monitoring va prognozlash imkoniyatlari hamda aholini tayyorlash tizimining ahamiyati tahlil qilindi. Tadqiqotning maqsadi amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar, Favqulodda vaziyatlar vazirligining rasmiy ma’lumotlari va xalqaro yondashuvlar asosida fuqaro muhofazasining milliy xavfsizlik, inson hayoti va sog‘lig‘ini himoya qilishdagi o‘rnini baholashdan iborat. Hujjatli-kontent tahlili va qiyosiy yondashuv natijasida zamonaviy tizim reaktiv bartaraf etish modelidan xavfni barvaqt aniqlash, mahalla darajasida profilaktika, idoralararo hamkorlik, raqamlashtirish va ilmiy prognozlashga tayangan risk-boshqaruv modeliga izchil o‘tayotgani aniqlandi. Fuqaro muhofazasining samaradorligi nafaqat qutqaruv kuchlarining shayligiga, balki uzluksiz monitoring, aholining xavfsizlik madaniyati, mahalliy boshqaruv, tibbiy tayyorgarlik va axborot almashinuvi sifatiga ham bog‘liq ekani asoslandi.

Kalit so‘zlar: fuqaro muhofazasi, favqulodda vaziyat, FVDT, profilaktika, risklarni boshqarish, monitoring, prognozlash, raqamlashtirish, aholini ogohlantirish, qutqaruv tizimi.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda tabiiy, texnogen, ekologik va ijtimoiy xususiyatdagi xavflarning o‘zaro bog‘liqligi ortib bormoqda. Urbanizatsiya, sanoat infratuzilmasining murakkablashuvi, transport va energetika tizimlarining yuqori yuklama bilan ishlashi, iqlim o‘zgarishi fonida kuzatiladigan gidrometeorologik jarayonlar hamda aholi zichligining oshishi favqulodda vaziyatlar oqibatlarini oldindan baholash va ularni kamaytirishga yangicha yondashuvni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan fuqaro muhofazasi faqat urush davrida yoki favqulodda vaziyat sodir bo‘lgandan keyin amalga oshiriladigan choralar majmui emas, balki tinchlik davrida ham xavflarni aniqlash, profilaktika, tayyorgarlik, tezkor javob, qutqaruv va tiklash tadbirlarini birlashtiruvchi uzluksiz davlat boshqaruvi tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasining “Fuqaro muhofazasi to‘g‘risida”gi Qonuni ushbu sohaning asosiy huquqiy poydevorini belgilab, aholini, hududlarni, moddiy va madaniy boyliklarni muhofaza qilishga qaratilgan vazifalarni davlat miqyosida mustahkamlagan (1).

Aholi va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishga doir munosabatlar 2022-yilda yangi tahrirdagi maxsus qonun bilan tartibga solindi. Mazkur hujjat favqulodda vaziyatlarning oldini olish, xavfni kamaytirish, davlat organlari va tashkilotlarning vakolatlarini belgilash, aholini xabardor qilish hamda favqulodda vaziyat oqibatlarini bartaraf etishning huquqiy asoslarini zamonaviy sharoitga moslashtirdi (2). 2019-yildagi PF-5706-son Farmon asosida favqulodda vaziyatlarning oldini

olish va bartaraf etish hamda yong‘in xavfsizligini ta’minlash tizimi sifat jihatidan yangi modelga o‘tkazilib, yong‘in-qutqaruv va favqulodda vaziyatlar yo‘nalishlarining yagona boshqaruv doirasida uyg‘unlashuvi kuchaytirildi (3).

So‘nggi bosqichdagi islohotlar fuqaro muhofazasining mazmunini yanada kengaytirdi. 2025-yil 20-oktabrdagi PF-185-son Farmonda aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan ishonchli muhofaza qilishni sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, profilaktik tadbirlarning ustuvorligini kuchaytirish, xavflarni mahalla va xonadon darajasigacha tahlil qilish, davlat nazorati hamda ilmiy-texnik yondashuvlarni rivojlantirish asosiy yo‘nalishlardan biri sifatida belgilandi (4). Bu yondashuvning ahamiyati shundaki, xavfsizlik faqat maxsus xizmatlarning vazifasi bo‘lib qolmay, mahalliy hokimiyat, tashkilotlar, ilmiy muassasalar, ta’lim tizimi va fuqarolarning umumiy mas’uliyatiga aylanmoqda.

Tadqiqotning maqsadi O‘zbekiston Respublikasida shakllanayotgan zamonaviy fuqaro muhofazasi tizimining tarkibiy elementlari va amaliy ahamiyatini tahlil qilish, uning kuchli tomonlarini xalqaro favqulodda vaziyatlar xavfini kamaytirish tamoyillari bilan qiyoslash hamda tizim samaradorligini oshirish uchun ustuvor yo‘nalishlarni asoslashdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot sifat jihatidan hujjatli-analitik dizaynda olib borildi. Asosiy materiallar sifatida 2000-2026-yillarda qabul qilingan fuqaro muhofazasi va favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish sohasiga oid qonunlar, Prezident farmon va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, Favqulodda vaziyatlar vazirligining ochiq rasmiy hisobotlari hamda o‘zbek tilidagi o‘quv adabiyotlari tanlandi. Tizimning zamonaviy tendensiyalarini baholashda 2025-yildagi institutsional islohotlar va 2026-yilda monitoring-prognozlash yo‘nalishida qabul qilingan yangi me’yoriy hujjatlarga alohida e’tibor qaratildi (4), (5), (6), (8).

Tahlil uch bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda hujjatlarning maqsadi, boshqaruv subyektlari, vazifalar, profilaktika, ogohlantirish va javob choralariga oid normalari mazmuniy kodlashtirildi. Ikkinchi bosqichda fuqaro muhofazasi tizimi besh funksional blok bo‘yicha baholandi: huquqiy-institutsional boshqaruv; xavfni aniqlash va profilaktika; idoralararo va hududiy muvofiqlashtirish; raqamli monitoring va tezkor axborot almashinuvi; aholini va mutaxassislarni tayyorlash. Uchinchi bosqichda milliy yondashuvlar Sendai Frameworkning ofat xavfini anglash, risk boshqaruvini kuchaytirish, barqarorlikka sarmoya kiritish va samarali tayyorgarlik tamoyillari bilan qiyoslandi (11). Sog‘liqni saqlash nuqtai nazaridan esa favqulodda vaziyatlarda sog‘liqni muhofaza qilishning butun xavf-xatarlar va ko‘p tarmoqli yondashuviga asoslangan WHO Health Emergency and Disaster Risk Management Framework mezonlari hisobga olindi (12).

Mazkur ish eksperimental yoki klinik tadqiqot emas. Shuning uchun natijalar normativ-huquqiy va tashkiliy mexanizmlarning tizimli tahliliga asoslanadi. Rasmiy statistik ko‘rsatkichlardan esa faqat tizimning amaliy faoliyatini tavsiflovchi dalil sifatida foydalanildi.

NATIJALAR

Tahlil natijalari O‘zbekistonda fuqaro muhofazasi tizimining huquqiy asosdan risklarni boshqarishga yo‘naltirilgan ko‘p bosqichli tizimga aylanganini ko‘rsatdi. Birinchi muhim yo‘nalish - huquqiy va institutsional barqarorlikdir. Fuqaro muhofazasiga doir bazaviy

qonun fuqaro muhofazasining maqsadlari, vazifalari va vakolatlarini belgilasa (1), 2022-yildagi O‘RQ-790-son Qonun favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishning kundalik amaliy mexanizmlarini zamonaviy normalar bilan mustahkamlaydi (2). Natijada fuqaro muhofazasi favqulodda vaziyatga javob berish bilan cheklanmay, xavfni aniqlash, ogohlantirish, profilaktika, himoya, qutqaruv va tiklashni yagona sikl sifatida qamrab oladi.

Ikkinchi yo‘nalish - davlat va hududiy boshqaruvning o‘zaro bog‘langanligi. Vazirlar Mahkamasining 515-son qarori bilan Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bunday vaziyatlarda harakat qilish davlat tizimi - FVDTning tashkiliy-funksional tuzilmasi, vazirlik va idoralar, mahalliy davlat hokimiyati organlari hamda tashkilotlarning vazifalari belgilangan (7). Bunday tizim fuqaro muhofazasida “bir tashkilot - bir vazifa” modelidan ko‘ra, vazifa va resurslarni ko‘p tarmoqli hamkorlik asosida birlashtirish imkonini beradi. Favqulodda vaziyat sodir bo‘lganda aloqa, transport, energetika, tibbiyot, ichki ishlar, kommunal xizmatlar va mahalliy boshqaruvning muvofiqlashtirilgan harakati vaqt yo‘qotilishini kamaytiradi. Tinchlik davrida esa shu hamkorlik rejalashtirish, o‘quv mashqlari, resurs zaxiralari va risk xaritalarini shakllantirishda muhim bo‘ladi.

Uchinchi natija - profilaktika va mahalla darajasidagi risk boshqaruvining kuchayishi. 2025-yilgi PF-185-son Farmon xavfsizlik siyosatida barvaqt oldini olishni ustuvor yo‘nalishga aylantirdi (4). PQ-310-son qaror esa hududlar va mahallalarda xavf darajasini tahlil qilish, muammolarni manzilli bartaraf etish hamda profilaktik chora-tadbirlarni kompleks “yo‘l xaritalari” orqali rejalashtirish mexanizmlarini rivojlantirdi (5). Bu yondashuv fuqaro muhofazasini aholiga yaqinlashtiradi: xavf faqat respublika yoki viloyat darajasida emas, balki mahalla, ko‘cha, bino va ayrim obyektlar kesimida aniqlanishi mumkin. Xavfning manbaga yaqin darajada boshqarilishi esa yirik favqulodda vaziyatga aylanib ketish ehtimolini pasaytiradi.

To‘rtinchi yo‘nalish - raqamli transformatsiya va ilmiy prognozlash. PQ-311-son qaror favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish sohasida monitoring, ma’lumot almashinuvi va prognozlash axborot tizimlarini yagona texnik yondashuv asosida integratsiya qilish, zamonaviy axborot texnologiyalari, sun’iy intellekt va robototexnika imkoniyatlarini bosqichma-bosqich joriy etish vazifalarini belgiladi (6). Qarorda 2027-yil oxirigacha mas’ul idoralarning monitoring va prognozlash tizimlarini umumiy platformaga birlashtirish, 2028-yilga kelib favqulodda vaziyatlar organlari faoliyatini raqamlashtirish darajasini 60 foizga yetkazish kabi maqsadlar qayd etilgan (6). 2026-yil 25-iyundagi 328-son qaror esa tabiiy va texnogen xavfli hodisalarni monitoring qilish, ma’lumot almashinuvi hamda prognozlashning yagona tizimini yanada takomillashtirdi (8). Demak, zamonaviy fuqaro muhofazasi tobora ko‘proq real vaqt ma’lumotlari, geoma’lumotlar, prognoz modellar va tezkor axborot almashinuvi asosida ishlashga yo‘naltirilmoqda.

Beshinchi natija - amaliy tayyorgarlik va profilaktik ishlarning ko‘lami. Favqulodda vaziyatlar vazirligining 2025-yil yakunlari bo‘yicha rasmiy ma’lumotida xavfli gidrometeorologik va geologik jarayonlar kuzatiladigan hududlarda 192 ta nazorat-kuzatuv posti tashkil etilgani, 214 ta maxsus-taktik o‘quv mashqi o‘tkazilgani va xavfli hududlarda muhandislik-profilaktika ishlari bajarilgani qayd etilgan (9). Bu ko‘rsatkichlar fuqaro muhofazasining faqat hujjatlarda mavjud mexanizm emasligini, balki monitoring va tayyorgarlik faoliyati orqali real boshqaruv amaliyotiga ega ekanini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, bunday faoliyatning haqiqiy samaradorligini baholashda faqat o‘tkazilgan tadbirlar

soni emas, balki aniqlangan xavflarning kamayishi, ogohlantirishning tezligi, aholi qamrovi, evakuatsiya tayyorgarligi va zararlarning oldini olish darajasi kabi natijaviy indikatorlar ham muhimdir.

Oltinchi yo‘nalish - aholi va kadrlar tayyorgarligi. Fuqaro muhofazasi tizimining samaradorligi maxsus kuchlar imkoniyatiga tenglashtirilishi mumkin emas. Aholining zilzila, yong‘in, suv toshqini, ishlab chiqarish avariyasi, kimyoviy xavf yoki boshqa vaziyatlarda dastlabki daqiqalarda to‘g‘ri harakat qila olishi inson talafotini kamaytiruvchi asosiy omillardan biridir. O‘zbek tilidagi o‘quv adabiyotlarida fuqaro muhofazasi tibbiyot xizmati, shaxsiy va jamoaviy himoya, birinchi yordam, evakuatsiya, sanitariya-gigiyena ta’minoti va favqulodda vaziyatlarda tibbiy yordamni tashkil etish masalalari izchil yoritilgan (10). Bu bilimlarning maktab, oliy ta’lim, korxona va mahalla miqyosida muntazam amaliy mashqlar bilan mustahkamlanishi zamonaviy xavfsizlik madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar O‘zbekiston fuqaro muhofazasi tizimida “oqibatni bartaraf etish” markazli yondashuvdan “xavfni oldindan boshqarish” modeliga siljish mavjudligini ko‘rsatadi. Bu tendensiya Sendai Frameworkning ofat xavfini tushunish va risk boshqaruvini kuchaytirishga doir ustuvor yo‘nalishlari bilan mos keladi (11). Xususan, mahallalarni xavf darajasiga ko‘ra tahlil qilish, monitoringni yaxshilash, ilmiy muassasalarni hududlardagi xavflarni o‘rganishga jalb etish va axborot tizimlarini integratsiya qilish xavf to‘g‘risidagi bilimni qaror qabul qilishga yaqinlashtiradi. Bunday modelda qutqaruvga sarflanadigan resurslarni ko‘paytirishning o‘zi yetarli emas; asosiy qiymat xavfning favqulodda vaziyatga aylanishidan oldin aniqlanishi va kamaytirilishidadir.

Zamonaviy fuqaro muhofazasi tizimining yana bir muhim xususiyati - markaziy boshqaruv va mahalliy ijro o‘rtasidagi muvozanatdir. Respublika darajasidagi yagona siyosat va standartlar zarur, biroq xavflarning turi hududdan hududga keskin farq qiladi. Tog‘ va tog‘oldi hududlarda sel, ko‘chki va qor ko‘chishi; seysmik faol zonalarda zilzila; yirik sanoat markazlarida texnogen avariya va yong‘in; suv xo‘jaligi obyektlari joylashgan hududlarda gidrotexnik xavflar ustuvor bo‘lishi mumkin. Shu sababli mahalliy risk profili, resurs zaxirasi va evakuatsiya imkoniyatlari asosida differensial rejalashtirish zarur. PQ-310-son qaror bilan mahalla darajasidagi manzilli profilaktika mexanizmlarining kuchaytirilishi aynan shu ehtiyojga javob beradi (5).

Raqamlashtirish istiqboli katta afzalliklar bilan birga yangi talablarni ham yuzaga chiqaradi. Turli idoralarning axborot tizimlarini yagona platformaga birlashtirish ma’lumotlarning texnik va semantik mosligini, real vaqt rejimida uzatilishini, axborot xavfsizligi va kiberbarqarorlikni talab qiladi. Prognozlash uchun sun’iy intellektdan foydalanilganda algoritmning aniqligi, tushuntiriluvchanligi, noto‘g‘ri signal va o‘tkazib yuborilgan xavf holatlari doimiy baholanib borilishi lozim. Shuning uchun PQ-311-son qarorda raqamli transformatsiya ilmiy va innovatsion faoliyat bilan birgalikda ko‘rilayotgani metodologik jihatdan to‘g‘ri yondashuvdir (6). 2026-yildagi monitoring va prognozlash yagona tizimini takomillashtirishga qaratilgan qaror bu yo‘nalishning keyingi institutsional bosqichini ifodalaydi (8).

Fuqaro muhofazasining sog‘liqni saqlash tizimi bilan integratsiyasi ham alohida ahamiyatga ega. WHO Health EDRM konsepsiyasi favqulodda vaziyatlarda sog‘liq xavflarini kamaytirish uchun tibbiyot muassasalari, tez tibbiy yordam, sanitariya-

epidemiologik xizmat, mahalliy boshqaruv va jamoatchilikning uyg‘un tayyorgarligini talab qiladi (12). Bu yondashuv O‘zbekiston sharoitida kasalxonalar xavfsizligi, zaxira energiya va suv ta’minoti, tibbiy evakuatsiya, dori-darmon va sarf materiallari zaxirasi, ko‘p sonli jabrlanuvchilarni saralash va birlamchi psixologik yordam kabi masalalarni fuqaro muhofazasi rejalariga doimiy kiritib borishni taqozo etadi. Fuqaro muhofazasiga oid milliy o‘quv adabiyotlarida tibbiy xizmatning tashkiliy asoslari yoritilgani bu integratsiyaning ta’limiy poydevorini shakllantiradi (10).

Tizimni yanada rivojlantirish uchun bir necha amaliy yo‘nalish ustuvor hisoblanadi. Birinchidan, hududiy xavf reyestrlari doimiy yangilanib, rejalashtirish va byudjetlashtirish bilan bog‘lanishi kerak. Ikkinchidan, ogohlantirish tizimlarida “xabar yetkazildi” ko‘rsatkichidan tashqari, “xabar tushunildi va to‘g‘ri harakatga olib keldi” mezoni ham baholanishi lozim. Uchinchidan, maktab, oliy ta’lim, tibbiyot muassasalari, ishlab chiqarish korxonalari va mahallalarda muntazam ssenariyli mashqlar tashkil etilishi zarur. To‘rtinchidan, nogironligi bo‘lgan shaxslar, keksalar, bolalar va doimiy tibbiy yordamga muhtoj guruhlarning ehtiyojlari evakuatsiya va vaqtincha joylashtirish rejalarida alohida aks ettirilishi lozim. Beshinchidan, raqamli tizimlarning uzluksizligi va kiberxavfsizligi fuqaro muhofazasining yangi avlod infratuzilmasi sifatida qaralishi kerak.

XULOSA

O‘zbekiston Respublikasida fuqaro muhofazasining zamonaviy tizimi davlat va jamiyat xavfsizligining muhim institutsional tayanchlaridan biridir. Uning bugungi ahamiyati favqulodda vaziyat sodir bo‘lganda tezkor qutqaruv tadbirlarini amalga oshirish bilangina cheklanmaydi. Tizim xavflarni barvaqt aniqlash, ularni ilmiy baholash, mahalla va obyekt darajasida profilaktika qilish, idoralararo kuch va vositalarni muvofiqlashtirish, aholiga o‘z vaqtida axborot berish, tibbiy va muhandislik himoyasini ta’minlash hamda tiklash choralarini oldindan rejalashtirishni o‘z ichiga oladi. Shu sababli fuqaro muhofazasi barqaror rivojlanish, inson salomatligi va iqtisodiy xavfsizlik bilan bevosita bog‘liq kompleks boshqaruv tizimidir.

2025-2026-yillardagi yangi islohotlar profilaktika, mahalliy risk boshqaruvi, raqamli monitoring, prognozlash, sun’iy intellekt va ilmiy-innovatsion yondashuvlarni tizimning markaziy elementlariga aylantirmoqda (4), (6), (8). Bu yo‘nalishlar to‘liq samara berishi uchun normativ bazaning barqarorligi bilan bir qatorda ma’lumotlar sifati, idoralararo interoperabellik, hududiy resurslar, professional kadrlar, aholining tayyorgarligi va muntazam amaliy mashqlar ta’minlanishi lozim. Shunda fuqaro muhofazasi favqulodda vaziyatga javob beruvchi tizimdan xavfni oldindan boshqaruvchi, talafotlarni kamaytiruvchi va jamiyatning umumiy barqarorligini oshiruvchi zamonaviy milliy mexanizm sifatida yanada mustahkamlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Fuqaro muhofazasi to‘g‘risida”gi Qonuni. 2000-yil 26-may, 80-II-son. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. 2022-yil 17-avgust, O‘RQ-790-son. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bartaraf etish hamda yong‘in xavfsizligini ta’minlashning sifat jihatidan yangi tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi Farmoni. 2019-yil 10-aprel, PF-5706-son.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan ishonchli muhofaza qilish sohasini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish to‘g‘risida”gi Farmoni. 2025-yil 20-oktabr, PF-185-son.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Favqulodda vaziyatlar organlari faoliyatini yanada takomillashtirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori. 2025-yil 20-oktabr, PQ-310-son.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish sohasini raqamlashtirish hamda ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. 2025-yil 20-oktabr, PQ-311-son.
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bunday vaziyatlarda harakat qilish davlat tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi Qarori. 2020-yil 26-avgust, 515-son.
8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlar monitoringi va prognozlash yagona tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi Qarori. 2026-yil 25-iyun, 328-son.
9. O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi. Favqulodda vaziyatlar vazirligi tizimida 2025-yil davomida amalga oshirilgan ishlar to‘g‘risida ma’lumot. Toshkent, 2026.
10. Rustamova H.E., Maxsumov M.D., Tuymachev U.A. Hayot faoliyati xavfsizligi. Fuqaro muhofazasi: darslik. Toshkent: O‘qituvchi; 2019.
11. United Nations Office for Disaster Risk Reduction. Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030. Geneva: UNDRR; 2015.
12. World Health Organization. Health Emergency and Disaster Risk Management Framework. Geneva: WHO; 2019.